

تحلیل جامعه‌شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ (مورد مطالعه، تجربه تاریخی نقش آموزش و پرورش در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران)

نوروز هاشم زهی^۱

استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

رسول یاحی

کارشناس ارشد مطالعات دفاعی، پژوهشگر گروه اجتماعی، مرکز پژوهش‌های اجتماعی کندوکاو، تهران، ایران

انسیه اصغری

کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، پژوهشگر گروه فرهنگی - سیاسی، مرکز پژوهش‌های اجتماعی کندوکاو، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۰۳

چکیده

هرسازمان برای پاسخ به اهدافی و بویژه پاسخ به نیازهای بازتعریف شده در دوره جنگ بوجود می‌آید. خرده نظام‌های اجتماعی برای تداوم حیات در بحران، هم باید مدیریت شوند و هم به مدیریت بحران کمک کنند. هدف این مقاله، تحلیل نقش وزارت آموزش و پرورش در کمک به تعادل نظام آموزشی دوران جنگ عراق علیه ایران از یک سو و خلاقیت‌ها در پشتیبانی از جنگ در مقطع تاریخی سال ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ ه.ش. از سوی دیگر است. روش انجام تحقیق، کیفی و از نوع پژوهش تاریخی است. برای گردآوری اطلاعات از فیش تحقیق و مصاحبه استفاده شده که با استفاده از تمام شماری اسناد و منابع متنی دست اول و دوم و مصاحبه با مدیران آموزش و پرورش در دوران جنگ تحمیلی صورت گرفته است. روش تجزیه و تفسیر تحلیل تماتیک می‌باشد. طبق یافته‌های پژوهش، وزارت آموزش و پرورش در بخش ایفای نقش تخصصی به تدوین مقررات و آئین‌نامه‌های آموزشی خاص زمان جنگ، تأسیس و فعالیت مجتمع‌های آموزشی رزمندگان در پشت جبهه و مناطق جنگی، ایجاد شرایط ادامه تحصیل و تشکیل کلاس‌های جبرانی و تقویتی دانش‌آموزان رزمنده، آموزش از طریق تلویزیون در دوران بمباران شهرها اقدام کرده است. مهمترین کنش‌های عمومی این وزارتخانه اقدام به راه‌اندازی ستاد امداد و پشتیبانی جنگ، اعزام معلمان و دانش‌آموزان به جبهه، مشارکت در ایجاد استحکام و پناهگاه در مدارس و بازسازی مداوم مدارس بمباران شده بدست آمد. این وزارتخانه با مدیریت چالش‌های اخلاقی و عدالت‌بنیان آموزش در پشت جبهه به تقویت حمایت جامعه از جنگجویان عرصه نبرد کمک کرد. مناسبات آموزش و پرورش و جنگ تا حد زیادی بر مثبت شدن ارزش‌های فرهنگی جامعه و گسترش ایدئولوژی رهبران در دهه اول پس از انقلاب اسلامی تأثیر گذاشت.

واژگان کلیدی: آموزش و پرورش ایران، نظام آموزشی، مدیریت بحران، تحلیل اسناد، جنگ ایران و عراق

^۱ نویسنده مسئول : no_hashemzahi@yahoo.com

مقدمه

انقلاب‌های بزرگ تغییرات اجتماعی، سیاسی متعددی در پی دارند. متولیان انقلاب سال ۱۳۵۷ در ایران نیز اهداف و آرمان‌های دینی و اجتماعی چندی از جمله مقابله با قدرت‌های جهانی و صدور ایده‌های انقلاب را در سر داشتند. پس از پیروزی انقلاب در ایران تدریجاً ساختار و نهادهای جدیدی در حوزه دفاعی و امنیتی شکل گرفت (درودیان، ۱۳۸۴: ۷). بسیاری از تحلیل‌گران تاریخ معاصر با رویکرد جامعه‌شناختی معتقدند که رابطه نزدیکی بین دو واقعه انقلاب و بروز جنگ وجود دارد و همین شرایط صدام حسین را به این نتیجه رساند که جاه‌طلبی‌ها و منافع و اختلافات سرزمینی و ایدئولوژیک خود را از راه نظامی پیگیری کند (ادیبی، ۱۳۸۱: ۷). تجاوز تمام‌عیار و به قول صدام حسین تفریح نیروی هوایی، زمینی و دریایی عراق به ایران پسانقلاب با پشتوانه‌ی سیاسی و نظامی چندین کشور جهان در تاریخ ۱۳۵۹/۶/۳۱ هجری شمسی مقارن با ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ میلادی آغاز شد. بحران جنگ تحمیلی تمام عرصه‌های نظام سیاسی و اجتماعی ایران را متأثر ساخت و با چالش روبرو نمود که باید چاره‌اندیشی و مورد مدیریت قرار می‌گرفت. بخش عمده‌ای از رزمندگان ایران در طول جنگ تحمیلی دانش‌آموزان بودند به گونه‌ای که دست کم حدود ۵۵۰ هزار نفر دانش‌آموز در مجتمع‌های آموزشی رزمندگان جبهه به تحصیل پرداخته‌اند و این قشر بالغ بر ۳۶ هزار شهید و بیش از سه هزار جانباز تقدیم ایران کرده است. تشکیل مجتمع‌های آموزشی رزمندگان از جهات مختلفی درخور اهمیت است. از آنجایی که ادامه تحصیل و بازماندن از آن، دغدغه و نگرانی بسیاری از دانش‌آموزان و خانواده‌های آنان در دوران جنگ بود، ایجاد مجتمع‌های آموزشی رزمندگان در جبهه تدبیری بود که از سوی مسوولان برای برطرف کردن این نگرانی اندیشیده شد. تدبیری که نتیجه‌اش افزایش حضور دانش‌آموزان در جبهه بود. بنابراین تعامل میان خرده‌نظام‌های جامعه و آموزش کشور و سازمان‌های رزمی در مدیریت بحران جنگ ایران و عراق از مباحث اساسی به شمار می‌رود (درودیان، ۱۳۸۴: ۷). اریک بوتل از شهادت‌طلبی ایرانیان در این جنگ به عنوان قربانی ابراهیمی نام می‌برد که مبنای تأیید متعالی یک سیاست قرار گرفته است (شعبانی ساروئی، ۱۳۸۶: ۱۲۶). در دوران جنگ برای مقابله با تجاوز نظامی عراق با توجه به دامنه تهدید، علاوه بر نیروهای نظامی و ارتش، بسیج و قوای سه‌گانه کشوری و دستگاه‌های اداری وابسته به این قوا و به ویژه قوه مجریه نقش آفرینی کرده‌اند. همه وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها بنا به امکانات خود

87.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ

در این عرصه فعال شدند، که یکی از این دستگاه‌ها وزارت آموزش و پرورش است. انقلاب اسلامی ایران با ماهیت فرهنگی به دنبال تحول بنیانی در همه‌ی نظام‌های اجتماعی از جمله آموزش بود و پیدایش جنگ و درگیری جدید اضافه باری بر دوش انقلاب محسوب می‌شد. در باره این که وزارت آموزش و پرورش با چالش‌ها و مسائل آموزشی جامعه پسا انقلاب و دوران جنگ و در پشت جبهه چگونه مواجهه نموده و این بحران را چگونه مدیریت کرده، پژوهش‌های چندانی صورت نگرفته است. بنابراین پرسش‌های زیر مطرح بوده و نیازمند پاسخ کافی است.

پرسش اصلی پژوهش: مناسبات وزارت آموزش و پرورش و جنگجویان در طول جنگ عراق و ایران چگونه بوده است؟ پرسش‌های فرعی پژوهش: بر اساس مستندات و منابع وزارت آموزش و پرورش در طول هشت سال جنگ تحمیلی برای پیشبرد و پشتیبانی جنگ چه نقش‌های تخصصی ایفا نموده است؟ اقدامات و عملکرد عام و خاص وزارت آموزش و پرورش در طول هشت سال جنگ تحمیلی برای پیشبرد و پشتیبانی از جنگ چیست؟

مهدیزاده و همکاران (۱۳۹۶)؛ در چهار فصل کتاب دانش آموزان شهرستان بیرجند در هشت سال دفاع مقدس به صورت مستند به حضور دانش آموزان در جبهه، نقش آنان در جمع‌آوری کمک‌های مردمی، بررسی وصیت‌نامه شهدای دانش‌آموز و گفتگو با رزمندگان دانش‌آموز پرداخته‌اند. حاضری و آریان‌راد (۱۳۹۶) نیز مسئله عدالت آموزشی در دهه نخست دوره جمهوری اسلامی و در دوره پهلوی و چگونگی تبدیل آن به مسئله در دوره جمهوری اسلامی را مورد بحث قرار دادند. آنان نتیجه می‌گیرند که در آغاز دوره جمهوری اسلامی به علت غلبه گفتمان سوسیالیستی و دولت‌گرایی به آموزش عدالت آموزشی کاملاً دولتی معنا شد. در دهه ۱۳۶۰ افزایش جمعیت و تقاضا در کنار محدودیت‌های مالی جنگ باعث چرخش معنای عدالت آموزشی به خصوصی‌سازی شد. در عرصه آموزش عالی نیز در چارچوب منطق عدالت آموزشی بود که دانشگاه‌های آزاد تأسیس و آموزش در این دوره بیش از پیش از کالایی عمومی به کالایی خصوصی تبدیل شد. هر چند آنان مشخص نمی‌کنند با چه تعریفی از عدالت و چطور جریان‌ات از مشروطه تا پهلوی دوم را یکسره در راستای عدالت آموزشی دانسته و بر چه اساسی و دلالت‌هایی دهه نخست بعد از انقلاب اسلامی را غلبه رویکرد سوسیالیست‌ها می‌داند. روح بخش و حشمتی (۱۳۹۵) ضمن مرور تاریخ شفاهی وزارت آموزش و پرورش، به نقش ستاد امداد و پشتیبانی جنگ وزارت آموزش و پرورش، چارت

سازمانی و شرح وظایف ستاد، فعالیت‌های ستاد در پشت جبهه، فعالیت‌های ستاد در قرارگاه‌ها و یگان‌های نظامی، تدوین قوانین و مقررات امتحانات و ادامه تحصیل دانش‌آموزان رزمنده پرداخته اند. شاه‌آبادی (۱۳۹۳)؛ در فصل اول از کتاب خود، مروری سریع بر تاریخ تهران از آغاز تا جنگ تحمیلی دارد. در فصل دوم، اطلاعات و اسناد مرتبط با آغاز جنگ و حوادث پیش از آن و در باره نخستین بمباران تهران و اولین اقدامات دفاعی تهران و مدارس در برابر حملات دشمن پرداخته شده است. محمد عزیزی (۱۳۹۱)؛ در مقاله خود به تحلیل مشارکت اقشار مختلف از جمله روحانیون، فرهنگیان، دانشگاهیان و زنان در دفاع مقدس پرداخته است. توحیدی (۱۳۹۰)؛ در کتاب شرح این عاشقی بر نقش و تأثیر فرهنگیان شهرستان کرمان در دوران دفاع مقدس از سال ۱۳۶۱ تا سال ۱۳۶۸ پرداخته است. صغری دژگاهی (۱۳۸۶)؛ در رساله دکترای خود با عنوان کاربرد تحلیل گفتمان در مورد اهداف آموزشی نظام جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر مناسبات دانش در اندیشه فوکو، با رویکرد دیرینه‌شناسی گفتمان عقلانیت در نظام آموزشی ایران از طریق تحلیل گفتمان اسناد مربوط به اهداف تعلیم و تربیت در موضوع تفکر و اندیشه ورزی پرداخته است. ودیعه (۱۳۸۱)؛ در مقاله خود به تحلیل جامعه‌شناختی جنگ ایران و عراق در قالب نظریه پارسونز به این پرسش پاسخ داده است که جنگ دارای چه کارکردهای مثبت و منفی اجتماعی است؟ بررسی‌ها نشان می‌دهند که جنگ در ابتدا خرده‌نظام زیستی را دچار آسیب می‌کند به طوری که این خرده‌نظام نتواند کارکردهای خود را محقق سازد.

جامعه‌شناسان، اغلب آموزش و پرورش را با اجتماعی شدن مترادف می‌دانند و آن را نهادی در نظر می‌گیرند که مانند نهادهای اجتماعی دیگر می‌تواند مورد تحلیل علمی قرار گیرد (شارع‌پور، ۱۳۸۳: ۱۱). در این راستا، جامعه‌شناسان تعامل‌گرا، کنش‌های متقابل میان گروه همسالان، معلم با دانش‌آموز، معلم با مدیر، نگرش‌ها و پیشرفت‌های تحصیلی دانش‌آموزان، ارزش‌های معلمان و دانش‌آموزان و پایگاه اجتماعی - اقتصادی و رابطه آن با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را مورد بررسی قرار می‌دهند (علاقه‌بند، ۱۳۸۰: ۲۴) کارکردگرایان نیز نظام آموزشی را به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از کل نظام جامعه تلقی می‌کنند که کارکردهایی نظیر؛ انتقال فرهنگ و جامعه‌پذیری را برای حفظ نظام اجتماعی جامعه انجام می‌دهد. دورکیم در این رابطه چنین نتیجه‌گیری می‌کند که در هر جامعه‌ای آموزش و پرورش باید متناسب با اهداف و ارزش‌های آن جامعه باشد. به همین دلیل

تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ.....89

محتوای آموزش و پرورش از جامعه ای به جامعه دیگر و از زمانی به زمانی دیگر تفاوت می کند و در واقع این جامعه است که اهداف را تعیین می کند نه فرد (شارع پور، ۱۳۸۳: ۲۲). هر نهاد اجتماعی برای پاسخ به اهدافش نیازمند درجه ای از سازمان یافتگی است که در تعدادی سازمان رسمی تجلی می یابد و در این تحقیق نظام آموزشی و آموزش و پرورش در قالب وزارت و زیر مجموعه های سازمانی آن مورد نظر است. جنگ نیز اصطلاحی است که به برخی از میوه های تعامل اجتماعی ما اطلاق می شود. جنگ پدیده اجتماعی شگفت انگیزی است که درباره آن همانند سایر مفاهیم، تعریف های گوناگونی بیان شده است، که هر کدام بیانگر نگرشی خاص به جنگ است. برای نمونه گاستون بوتول جنگ را خشونت سازمان یافته می داند که دو یا چند کشور علیه همدیگر انجام می دهند، این تعریف، جنگ های داخلی را در نمی گیرد. کلاز ویتس معتقد است، جنگ، به کارگیری حداعلائی خشونت در راه خدمت به دولت یا کشور است (بوتول، ۱۳۷۴: ۲۱).

همه جوامع در شرایط خاص و تحت تأثیر عوامل خاصی دچار دگرگونی می شوند. در چنین شرایطی بسیاری از ساخت ها و نهادها ممکن است تغییرات کاربردی پیدا کرده، بازسازی شوند یا اساساً از بین بروند و ساخت ها و نهادهای جدیدی متولد شوند (پیروزنیا، ۱۳۸۴: ۸۹). در دهه اول پس از انقلاب اسلامی وزارت آموزش و پرورش با چالش ها و مسائل آموزشی فراوانی روبرو بوده است.

۱) چالش عدالت آموزشی در قانون اساسی: در زمان بروز انقلاب، آموزش دولتی و رایگان بود. در میان جریانات مختلف انقلاب بر سر نحوه برخورد با مالکیت مدارس و مراکز آموزشی خصوصی اختلاف وجود داشت. در میان جریان های انقلابی و حتی جریان اسلامگرا بر سر میزان اختیار دولت و بحث مالکیت اختلاف اساسی وجود داشت (فوزی، ۱۳۸۵: ۱۰۹-۱۰۸). جناح چپ سنتی در سال های ۱۳۶۰-۱۳۶۸ با دولت میرحسین موسوی آغاز شد. از عناصر برجسته محتوای فکری این دولت که از لحاظ فکری تحت تأثیر رادیکالیسم طبقاتی قرار داشت، حمایت و پشتیبانی از تنگدستان و ایستادگی در برابر اشراف بود. وزارت آموزش و پرورش در دوران دفاع مقدس از حاکمیت رویکرد لیبرالیسم و نئولیبرالیسم برنظام آموزش عمومی جلوگیری کرد. آقازاده به وجود بیش از ۵۰ طرح اصلاحی به سازمان پژوهش و برنامه ریزی وزارت آموزش و پرورش در دو سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۹ اش_____اره می کند (آقازاده، آرمند، ۱۳۹۲: ۱۳۹). دولتی کردن مدارس ملی یا

خصوصی در راستای تحقق عدالت آموزشی در سال ۱۳۵۹ توسط باهنر وزیر آموزش و پرورش وقت اعلام شد. در این دوره، اولین برنامه توسعه آموزش و پرورش در جمهوری اسلامی ایران به صورت برنامه پنج ساله برای سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۶ پیش‌بینی و تدوین شد. با استناد به قانون برنامه توسعه در بخش آموزش و پرورش اهداف کلی از جمله تحقق اصل سنی ام قانون اساسی در خصوص همگانی کردن آموزش و ایجاد امکانات مساوی آموزش برای عموم، تعمیم حداکثر ممکن آموزش ابتدایی برای کودکان شهری و روستایی با تأکید ویژه به روستاها و مناطق محروم، کوشش در جهت ریشه کن کردن بیسوادی با الویت ویژه به روستاها، توسعه آموزش قبل از دبستان در نقاط محروم و مناطقی که دارای گویش محلی هستند. در همین دوره به پیشنهاد شورای عالی انقلاب فرهنگی وزارت آموزش و پرورش، شورایی زیر عنوان شورای تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش به منظور تغییر بنیادی در آن تشکیل داد. اما نکته مورد توجه این که بخش خصوصی آموزش که در پی انقلاب و نیز براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی از میان برداشته شده بود، باردیگر در قالب مدارس غیر انتفاعی فعالیتش را آغاز کرد. در سال‌های ۱۳۶۸ به بعد بخشی از نظام آموزش عمومی، خصوصی شد. این نکته قابل توجه است که این برنامه اجرایی مدارس غیر انتفاعی که در تاریخ ۱۱/۱۱/۱۳۶۷ توسط آموزش و پرورش پیشنهاد شده بود، در دولت میر حسین موسوی که ویژگی رویکرد سیاسی آن مخالفت صریح خصوصی سازی و تأکید بر عدالت اجتماعی بود به تصویب رسید. مصوبه های دولت چپ سنتی در حوزه آموزش شامل مواردی از جمله تأمین اعتبار برای هزینه های آموزش، اجازه استخدام معلم، تأیید پیشنهاد وزارت آموزش و پرورش بر اجرای طرح کاد، آیین نامه اجرای مدارس غیر انتفاعی و آیین نامه اجرای طرح تقویت بنیه علمی رزمندگان، جانبازان، برای ورود به مؤسسات آموزش عالی است. اجازه تأسیس مدارس غیر انتفاعی که بعدها به مدارس غیر دولتی تغییر نام داد از سال ۱۳۶۶ داده شد و در سال پایان جنگ به دولت ابلاغ گردید. در دوران جنگ هشدارهایی در مراقبت از انتفاعی شدن مدارس غیر دولتی توسط مسئولین رده بالا داده می شد (خامنه ای، ۱۳۶۶/۲/۱۳). در سال ۱۳۶۷ بعد از اتمام جنگ، جناح موسوم به مصلحت اندیش که در اواسط دهه ۱۳۶۰ شکل گرفته بود با به قدرت رسیدن اکبر هاشمی رفسنجانی تحکیم شد (ساعی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۴). به هنگام تدوین برنامه اول توسعه اقتصادی و اجتماعی ۱۳۶۸-۱۳۷۲ اهم مشکلات و نارسایی های بخش آموزش و پرورش

ایران شامل غفلت از نقش زیر بنایی آموزش و پرورش و عدم اهتمام به آن در جامعه، عدم کفایت حوزه پوشش نظام آموزش ابتدایی به کلیه کودکان واجب‌التعلیم به ویژه دو بخش روستایی- عشایر مطرح گردید. براین اساس اهداف کلی برنامه توسعه در حوزه آموزش شامل تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش، فراهم کردن مقدمات طراحی تفصیلی و اجرای نظام جدید آموزش و پرورش، ایجاد امکانات آموزشی برای تمام کودکان لازم‌التعلیم، توسعه فضای آموزشی و الویت دادن به ریشه کنی بیسوادی در اقشار مولد مطرح شد. در برنامه دوم توسعه، تأکید بر بازنگری در سیستم آموزشی کشور در حالی مطرح شده است که طرح تغییر بنیادی آموزش و پرورش در سال ۱۳۶۴ مطرح و بخش‌هایی از آن اجرا شده بود. علاوه بر این سیاست تأکید بر مشارکت و همکاری مردم در امور آموزشی ادامه سیاست فراهم ساختن زمینه‌های مشارکت فعال و مستمر مردم در آموزش و پرورش از اهداف برنامه اول توسعه غیر مصوب دولت موسوی و متعاقب آن تصویب آئین‌نامه اجرایی مدارس غیر انتفاعی در سال ۱۳۶۷ است. مصوبه‌های حوزه آموزش در دوره هاشمی رفسنجانی شامل تأمین اعتبار جهت هزینه‌های آموزشی مربوط به تقویت بنیه علمی رزمندگان، فعالیت‌های پرورشی، تدوین کتاب درباره انقلاب اسلامی برای نوجوانان، آئین‌نامه سوادآموزی کارگران، اصلاح آئین‌نامه اجرایی مدارس غیرانتفاعی و تصویب مواردی در اجرای قانون تأسیس مدارس غیرانتفاعی، اجازه استخدام، آئین‌نامه تقویت علمی داوطلبان مناطق محروم و اجازه استفاده از خدمات بازنشسته‌ها در وزارت آموزش و پرورش است (ساعی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۸-۱۳۶).

۲) چالش نابرابری آموزشی: پیر بوردیو معتقد است منبع نابرابری در جامعه بیشتر ماهیت فرهنگی دارد تا اقتصادی و فاصله بین فرهنگ مدرسه و خاستگاه اجتماعی-اقتصادی کودک، عامل مهمی در تعیین موفقیت کودک در نظام آموزشی محسوب می‌شود. به باور وی بازتولید فرهنگی ناشی از آموزش و پرورش، یکی از مهمترین راه‌هایی است که از آن طریق، ساختار طبقاتی بازتولید می‌شود و به بیان دیگر، بازتولید اجتماعی از طریق نهادهای آموزشی صورت می‌گیرد (شارع‌پور، ۱۳۸۶: ۸۵). اما در ایران بی‌توجهی به این اهمیت از ابتدای دهه ۷۰ شمسی با ادبیات خصوصی‌سازی در ایران تلاش در کاهش حجم دولت صورت گرفت که بنابر تحلیل‌ها، نتایجی کاملاً عکس داشت و تنها اتفاق صورت گرفته عقب‌نشینی دولت از انجام وظایف حاکمیتی خود است (مومنی،

۱۳۹۷/۱/۱۸). در نتیجه می‌توان گفت در دوره جمهوری اسلامی بر سر بودن یا نبودن مراکز آموزش غیر دولتی اختلاف نظر بوجود آمد. جناح چپ که طرفدار دولتی‌سازی همه امور بود توانست با تصویب قانونی برخلاف قانون الحاق به قرار داد بین‌المللی مبارزه با تبعیض در امر تعلیمات همه مدارس ملی کشور را دولتی و مراکز آموزش عالی خصوصی را در قالب دو دانشگاه دولتی ادغام کند. طعنه مخالفان قانون آموزش دولتی بر موافقان مبنی بر التقاط و چپ‌گرایی، نابرابری‌های گسترده پس از انقلاب، گسترده‌گی فعالیت آموزش و پرورش دولتی و فقدان کادرهای معرب و کافی در اداره امور، شکست رویکردهای اقتصاد سوسیالیستی در عرصه جهانی و نیز چرخش گفتمانی در صحنه بین‌المللی از آموزش دولتی به آموزش غیر دولتی موضع مخالفان قانون آموزش دولتی را تقویت کرد. بدین ترتیب مدارس خصوصی که به نام غیر انتفاعی با حمایت امام خمینی بود تصویب و راه اندازی شد، در حالی که بیشتر در معنای نفی عدالت معنا می‌شد. همزمان با این عوامل کاهش درآمدهای دولت در پی تداوم جنگ، کاهش ناگهانی قیمت نفت در اواخر ۱۳۶۴ که موجب کاهش درآمدهای نفتی به یک سوم در سال ۱۳۶۵ و کاهش بودجه آموزش عالی شد، افزایش شمار داوطلبان کنکور در وضعیت کاهش ظرفیت پذیرش دانشجو و نیز کادر آموزشی در پی انقلاب فرهنگی و نیز شیوع بیکاری که موجب نارضایتی عمومی شده بود زمینه را برای تحول در آموزش عالی دولتی فراهم کرد. با حمایت اکبر هاشمی رفسنجانی، رئیس مجلس شورای اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی بوجود آمد و آموزش عالی خصوصی در کنار آموزش عالی دولتی حیات خویش را آغاز کرد. نگرانی‌های مخالفان مدارس غیر انتفاعی و مراکز آموزش عالی خصوصی که مراکز خصوصی را مخالف عدالت آموزشی می‌دانستند، متأثر از اشاره موافقان به محدودیت‌های منابع مالی در زمان جنگ و تراکم تقاضا با تأکید بر ملاحظات و رعایت اصل عدالت آموزشی تصویب شد.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر براساس هدف بنیادی و بر اساس رویکرد و روش، کیفی و از نوع راهبرد تاریخی اسنادی است. استفاده هدفمند و نظام‌یافته از روش اسنادی تاریخی مستلزم آگاهی از زمینه معرفت‌شناسی و جنبه‌های تکنیکی آن است. منابع و اسناد مطالعاتی به مثابه ابزاری برای پی بردن به معانی، مقاصد و انگیزه‌های کنش‌های عاملان اجتماعی و اطلاع از پدیده‌های اجتماعی تلقی می‌شود.

93.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ

روش پژوهش تاریخی اسنادی هم به منزله روشی تام و هم تکنیکی برای تقویت سایر روش‌های کیفی در پژوهش‌های علوم اجتماعی مورد توجه بوده است. در این روش، پژوهشگر داده‌های پژوهشی خود را درباره کنشگران، وقایع و پدیده‌های اجتماعی، از بین منابع و اسناد جمع‌آوری می‌کند (صادقی فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۴: ۶۵). برای انجام این پژوهش، دو ابزار فیش برداری به صورت عمده و مصاحبه به کار گرفته شده‌اند. ابتدا با مراجعه به سایت‌های الکترونیکی، روزنامه‌ها، مجلات و سایر مراکز اطلاع‌رسانی و منابع علمی، از هر نوع کتاب، مقاله، پایان‌نامه، خاطره و روایت، دستورالعمل و بخشنامه و صورتجلسه و مکاتبه و نامه از قبیل مصوبات هیأت وزیران در دوره جنگ، کارنامه دولت در جنگ و آرشیو اسناد وزارت آموزش و پرورش، امور اینترگران آموزش و پرورش با استفاده از ابزار اسنادی فیش برداری شد و داده‌های تحقیق گردآوری گردید. بعد از آن در بخش‌هایی از تحقیق که اطلاعات موجود کافی نبود، از ابزار مصاحبه یا تاریخ شفاهی روایتی برای تکمیل اطلاعات استفاده شده است. محیط تحقیق، بر آثار متنی و اسناد و جامعه مورد مصاحبه، مشتمل است. برای تکمیل اطلاعات اسنادی و متنی به مصاحبه با سه نفر از وزرا و مدیران آموزش و پرورش دوره جنگ مبادرت شد. مجموعه اسناد و مصاحبه‌ها در نتایج کفایت و اشباع نظری ایجاد نمود و به افزایش قابلیت اعتماد آن کمک کرد به طوری که نتایج به تعدادی از مدیران وزارت آموزش و پرورش برای مطالعه ارائه گردید و از آنان خواسته شد تا چنانچه در وقایع تاریخی و اسناد خلا و کاستی وجود دارد یادآوری نموده و یا اضافه نمایند که اغلب آنان نتایج را معتبر و نسبتاً کامل ارزیابی کردند.

یافته‌های پژوهش

وزارت آموزش و پرورش به عنوان یکی از نهادهای دولتی در طول هشت سال جنگ تحمیلی در دو بخش کلی به کنشگری و نقش آفرینی پرداخت، یکی انجام اقدامات تخصصی بر حسب وظایف ذاتی و دیگری ایفای نقش‌های مشترک یا مشابه با دستگاه‌های دیگر. در این قسمت به اقدامات و عملکرد وزارت آموزش و پرورش در دوران جنگ تحمیلی در این دو بخش پرداخته می‌شود.

الف) اقدامات و عملکرد تخصصی وزارت در پیشبرد پشتیبانی جنگ تحمیلی

پاره‌ای از فعالیت‌هایی که وزارت آموزش و پرورش در راستای پشتیبانی از نبرد انجام داده است جنبه تخصصی و ذاتی دارد که دستگاه‌های دیگر نظام اداری کشور آن وظایف را ندارند. به این دسته از فعالیت‌ها اقدامات تخصصی گفته می‌شود.

۱) طراحی و ایجاد مجتمع‌های آموزشی در دوران جنگ

تأسیس مجتمع آموزشی رزمندگان: یکی از مهمترین راهکارهای جلوگیری از عقب ماندگی تحصیلی دانش‌آموزان رزمنده در دوران حضور در جبهه‌ها، تأسیس مدارس در منطقه‌ی جنگی و در سطح کشور با عنوان مجتمع‌های آموزشی رزمندگان بود. این مجتمع‌ها برای دانش‌آموزان این امکان را فراهم می‌کرد تا در مواقعی که عملیات نظامی نبود، در قرارگاه و یگان‌های مستقر در جبهه به تحصیل خود ادامه دهند. در ساختار آموزشی نظام آموزش و پرورش، وضع قوانین و مقرراتی این گونه، نیازمند اتخاذ تدابیری خاص بود. فعالیت این مجتمع‌ها به صورت رسمی از سال ۱۳۶۴ در جبهه و پشت جبهه آغاز شده است. معلمانی که در سال‌های جنگ به جبهه اعزام می‌شدند، دو کار متفاوت انجام می‌دادند؛ عده‌ای از آنها مانند همه رزمندگان داوطلب در واحدهای نظامی سازماندهی می‌شدند و در عملیات جنگی شرکت می‌کردند و عده دیگری در مجتمع‌های آموزشی، وظیفه تدریس به نوجوانان رزمنده را برعهده داشتند (عبداللهی، ۱۳۹۰: ۳۰).

شیوه کار مجتمع‌های رزمندگان: به این صورت بود که در چهار فصل سال چهارترم آموزشی مستقل، در کلیه رشته‌های موجود در سطح آموزش و پرورش در تمام مقاطع را دربر می‌گرفت، ساعات تدریس در هر هفته دو برابر تدریس هفتگی در مدارس عادی بود، به عنوان مثال، اگر درسی در هفته در مدارس عادی ۴ ساعت (دو جلسه) تدریس می‌شد، در مجتمع، همان درس، ۸ ساعت تدریس می‌شد. این شیوه مشکلاتی را در ارتباط با تأمین دبیر و فضای آموزشی در بر داشت. ترم اول از آغاز مهرماه تا پایان دی ماه، ترم دوم از ۱۵ بهمن تا پایان خرداد بود و در نیمه دوم شهریور امتحانات ترم تابستان برگزار می‌شد. امتحانات دوترم دیگر در پایان نیم سال انجام می‌گرفت. نمرات پس از تصحیح به دفتر مجتمع ارسال شده و در فرم‌های مخصوص درج می‌گردید. مدارس مبدأ پس از دریافت نمره‌ها نتیجه را به هر دانش‌آموز اعلام می‌کردند. دانش‌آموزان پس از حضور در چند نوبت محدود، می‌توانستند از امکانات مجتمع استفاده کنند و سپس به مدارس عادی برمی‌گشتند (توحیدی، ۱۳۹۰: ۱۰۲). در سال ۱۳۶۵، بیش از ۸۸۰۰

تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ.....95

نفر از معلمان جهت تدریس در مجتمع های آموزشی به جبهه ها اعزام شدند و در همین سال، بیش از ۲۴۰ هزار رزمنده در مجتمع های پشت جبهه و ۱۲۰ هزار دانش آموز رزمنده در مجتمع های داخلی تحصیل می کردند (کارنامه دولت، ۱۳۶۵: ۳۱). به گفته سردار فتوحی بسیاری از رزمندگان دانش آموز این مجتمع به رشته های پزشکی وارد شدند و دکترای طب گرفتند (نیازی، ۱۳۹۷: ۶۱). مجتمع های آموزشی جبهه بعد از پایان جنگ تعطیل شدند و در سال ۱۳۶۹ به مدارس ایثارگران تغییر نام دادند. این مدارس به ارائه خدمات آموزشی به رزمندگان با سیستم آموزشی جدید و گسترش خدمات آموزشی مانند طرح تقویت بنیه علمی دانش آموزان ایثارگر ادامه دادند (عبداللهی، ۱۳۹۰: ۳۰).

تهیه دستوالعمل نحوه تأمین، حفظ و ثبت اموال مجتمع های آموزشی و چگونگی استفاده از آنها: کلیه اموالی که در اختیار مجتمع های آموزشی مستقر در جبهه قرار می گرفت از سه طریق تأمین می شد: الف) از طریق کمک های مردمی ب) از طریق آموزش و پرورش ج) از طریق تدارکات یگان رزمی مربوطه (سند وزارت آموزش و پرورش). توافقنامه وزارت آموزش و پرورش و سپاه پاسداران در مورد مجتمع های آموزشی رزمندگان: در تاریخ ۱۳۶۴/۳/۸ توافق نامه ای به امضای ستاد امداد و پشتیبانی جنگ وزارت آموزش و پرورش و سپاه پاسداران رسید. در این توافق نامه، تعهدات وزارت آموزش و پرورش در ارتباط با مجتمع های آموزشی مستقر در جبهه و وظایف سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و به خصوص برنامه های ستاد پشتیبانی مستقر در قرارگاه ها و نحوه ی تعامل آنها مشخص شده بود. تعهدات آموزش و پرورش: ۱) قانونی نمودن مجتمع های آموزشی رزمندگان در جبهه ۲) برنامه ریزی مجتمع های آموزشی ۳) تعیین مسئولین آموزش و پرورش قرارگاه ها ۴) تعیین مدیران مجتمع های آموزشی ۵) تأمین کادر آموزشی مجتمع ها ۶) تهیه وسایل کمک آموزشی مورد نیاز ۷) تهیه کتب درسی و جزوات رزمندگان محصل ۸) تهیه ملزومات مورد نیاز ۹) مجتمع های آموزشی رزمندگان، مجتمع تابع فرماندهی یگان مربوطه بوده و برنامه ریزی های آن به نحوی باشد که هیچ گونه خللی در امر رزمی یگان ها وارد نکند. در مقابل تعهدات سپاه: ۱) تعیین جایگاه تشکیلاتی پیگیری امور دانش آموزی در سپاه ۲) تعیین مسئولین دانش آموزی قرارگاه ها و یگان های رزمی ۳) توجیه فرماندهان یگان ها به منظور انجام همکاری های لازم با مجتمع ها ۴) توجیه و تشویق رزمندگان محصل جهت شرکت در کلاس ها ۵) فراهم نمودن تسهیلات لازم جهت

تشکیل کلاس‌های درسی در یگان‌ها (۶ کلیه معلمان از طریق ستاد امداد و پشتیبانی به سپاه معرفی و سپاه آنان را جهت تدریس در مجتمع‌های آموزشی به جبهه اعزام می‌نماید (۷) از طریق سپاه تربیتی اتخاذ شود که معلمان حاضر در جبهه‌ها به تدریس بپردازند. وظایف آموزش و پرورش در قرارگاه‌های سپاه (۱) انجام هماهنگی‌های لازم با مسئولین سپاه قرارگاه و ارائه خط‌مشی دریافتی به مدیران مجتمع‌ها (۲) توجه دستورالعمل‌ها، بخشنامه‌ها و آئین‌نامه‌های ارسالی از وزارتخانه برای مدیران مجتمع‌ها و پاسخگویی به موارد پیش‌بینی نشده (۳) برگزاری جلسات هماهنگی مدیران مجتمع‌های تابعه قرارگاه به منظور بررسی مشکلات و پیشرفت‌های کاری و انعکاس موارد مورد نیاز به مسئولین سپاه قرارگاه و ستاد مرکزی امداد و پشتیبانی (۴) توزیع سؤالات امتحان‌نهایی و تدوین سؤالات امتحانات داخلی یگان‌های تابعه (سندوزارت آموزش و پرورش، ۱۳۶۴).

اخذ امتحان از رزمندگان با دو نوبت غیبت: در سال ۱۳۶۴ معاونت هماهنگی و امور استان‌های وزارت آموزش و پرورش به اداره کل آموزش و پرورش تأمین نیروهای لیسانس جهت تدریس در مجتمع‌های آموزشی، پیشنهاد بازدید برادران دبیر لیسانس از مجتمع‌های آموزشی جهت جذب بیشتر نیروهای مردمی، امتحان با دو نوبت غیبت از رزمندگان نامه صادر نموده است. معاونت امور جنگ اداره کل آموزش و پرورش اطلاعیه‌ای به ستاد امداد و پشتیبانی جنگ مبنی بر در اختیار قرار دادن ساختمان و یا اردوگاه آموزش و پرورش به سپاه پاسداران ابلاغ نموده است (سندوزارت آموزش و پرورش، ۱۳۶۴).

۲) مقابله با چالش‌ها و بحران‌های آموزشی در زمان جنگ

بازگشایی مدارس و برگزاری امتحانات در زمان جنگ: آموزش در دوران جنگ هیچ‌وقت متوقف نشد و مراکز آموزشی به کار خود ادامه دادند. در بحرانی‌ترین شرایط جنگی، هرروز صبح کودکان کیف به دوش به مدرسه می‌رفتند (شاه‌آبادی، ۱۳۹۳: ۱۸۲). در سال ۱۳۶۱ علی‌رغم بمباران رژیم عراق، مدارس بازگشایی شد و امتحانات در زمان جنگ تحمیلی برگزار گردید و دانش‌آموزان شهر کرمانشاه سال موفقیت آمیزی را سپری کردند (پروژه شهید بروجردی، ۱۳۸۳: ۱۱۷). اواخر سال ۱۳۶۳، بعد از اصابت موشک به شهر باختران (کرمانشاه) بقیه امتحانات ثلث سوم را لغو کردند و با توجه به دستورالعمل و اختیارات آموزش و پرورش، نمرات امتحانات سه‌ماهه سوم را به جای امتحانات ثلث دوم دانش‌آموزان قرار دادند و با توجه به اینکه یک پنجم از درس‌ها

97.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ

باقی مانده بود؛ سؤالات ثلث سوم به گونه ای طرح شده بود تا کسانی که یک پنجم کتاب ها را خوانده بودند؛ حقشان ضایع نشود(پروژه شهید بروجردی، ۱۳۸۳:۱۸). در تاریخ ۱۳۶۴/۱/۱۷، اکرمی وزیر آموزش و پرورش در اولین روز بازگشایی مدارس پس از تعطیلات نوروزی در میان دانش آموزان دبیرستان دکتر شریعتی منطقه ۱۲ تهران حضور یافت و گفت؛ با وجود بمباران های هوایی رژیم عراق، دانش آموزان هم پا به پای تمامی اقشار ملت به مبارزه خود ادامه خواهند داد و این مسئله را بارها نشان داده اند(روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۴).

تشکیل کلاس های تقویتی رزمندگان: یکی از خدمات دیگری که آموزش و پرورش در زمان جنگ انجام داد؛ تشکیل کلاس های تقویتی بود که برای دانش آموزان فراهم کرد، مثلاً دانش آموز در یک یا دو درس ضعیف بود و یا امتحان داده و قبول نشده، با وجود کلاس های تقویتی این مشکل حل می شد. بنابراین در کنار کلاس های معمولی، کلاس های تقویتی هم برقرار بود و درجبهه ها هم این کلاس ها ایجاد شدند(مصاحبه اکرمی، ۱۳۹۵).

آموزش راه دور در بحران: اواخر سال ۱۳۶۵ با تداوم حملات عراق به شهرها، موشک باران به تهران رسید و مدارس تعطیل شد. وزارت پیشنهادی به هیئت دولت برد تا در مورد مناطقی که زیر موشک باران است تصمیم گیری شود؛ قرار شد آموزش از طریق تلویزیون ادامه یابد. این پیشنهاد ۶ فروردین ۱۳۶۶ در اولین جلسه دولت مطرح و هفت میلیون تومان هم اعتبار برایش تصویب شد. در این رابطه، آموزش و پرورش با صدا و سیما وارد مذاکره شد که استودیو در اختیار آموزش و پرورش قرار دهند، به این صورت که معلم را آموزش و پرورش می آورد تا به تدریس دروسی مانند ریاضی، فیزیک، شیمی پردازند و صدا و سیما ضبط و پخش کند و برای اینکه بچه ها خسته نشوند؛ بین درس کارتون پخش کند. این طرح به مدت یک ماه در ساعات مناسب پخش انجام شد. این طرح، یکی از طرح های موفق در آن دوران بود. در تاریخ ۱۳۶۷/۱/۱۵، اکرمی وزیر آموزش و پرورش در گفتگو با کیهان اظهار داشت که با همکاری صدا و سیما ضبط برنامه های اصلی مقاطع مختلف آغاز شده است و تا حدی از عقب ماندگی تحصیلی جلوگیری می کند و از اولیاء دانش آموزان درخواست کردند تا از این فرصت بدست آمده استفاده کنند و با جدیت در ادامه تحصیل، پوزه دشمن را نیز همچون گذشته به خاک بمالند(روزنامه کیهان، ۱۳۶۷). فانی می گوید؛ در سال تحصیلی ۱۳۶۵-۱۳۶۶ صبح ها، هفته ای دو روز در ستاد جنگ بودم که

مسئولیتش با من بود و هر روز ساعت ۶ صبح آنجا می‌رفتم. با چند نفری از دوستان، مسائل جنگ را مدیریت می‌کردیم تا این که موشک باران به تهران رسید. فکر کنم نوروز ۱۳۶۶ بود (آخر سال ۱۳۶۵) موشک باران شهرهای بزرگ به تهران رسید. مدارس تعطیل شد من یک پیشنهاد آماده کردم؛ بردیم هیئت دولت و گفتیم در مناطق موشک باران، آموزش را از طریق تلویزیون داشته باشیم و ۶ فروردین در اولین جلسه دولت، پیشنهاد ما مطرح و تصویب شد. هفت میلیون تومان هم اعتبار برایش تصویب شد که ما با صدا و سیما همکاری کنیم و آموزش را از طریق تلویزیون بدهیم و تصویب شد (مصاحبه فانی: ۱۳۹۵).

۳) ساماندهی آموزش دانش آموزان و معلمان مناطق بحرانی

در سال ۱۳۵۹ کتاب‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه مورد نیاز دانش آموزان استان سیستان و بلوچستان و مدارس ایرانی خارج از کشور و معلولین، آوارگان جنگی به طور رایگان بین آنان توزیع شده است و مدارس ایرانی که در عراق توسط دولت بعث تعطیل شده بودند؛ برای ثبت نام و ادامه تحصیل فرزندان ایرانیان اخراج شده از عراق و شرکت دادن این دانش آموزان در امتحانات نهایی، تدابیری اتخاذ گردید. برای اسکان و آماده کردن امکانات ادامه تحصیل دانش آموزان مناطق جنگ زده ونحوه برگزاری امتحانات آنان اقدام لازم به عمل آمده وعده ای از آنها که سرپرست خود را از دست داده بودند، در مدارس شبانه روزی نام نویسی شدند (کارنامه دولت، ۱۳۵۹: ۸). در همین سال براساس مصوبه جلسه ۲۱۴ شورای عالی آموزش و پرورش، دانش آموزان مناطق جنگی که به سایر شهرهای ایران مهاجرت کرده و برای ثبت نام و ادامه تحصیل به ادارات آموزش و پرورش مراجعه می‌کردند، چنان چه فاقد مدارک تحصیلی لازم بوده و یا مدارک تحصیلی تأیید نشده همراه داشتند، از آنان امتحان قوه (میان ترم) برابر مقررات مربوط به عمل آمده و به کلاسی که شایستگی دارند، معرفی می‌شدند (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۵۹). در سال ۱۳۶۰ براساس مصوبه جلسه ۲۳۵ شورای عالی آموزش و پرورش، دانش آموزان تمام رشته‌ها در کلیه دوره‌های تحصیلی که به دلیل جنگ تحمیلی عراق علیه ایران نتوانسته بودند در امتحانات سه ماهه اول و دوم کلاس‌ها شرکت نمایند، اجازه داده شد، برابر دستورالعمل اجرایی که بوسیله آموزش و پرورش تهیه و ابلاغ شده استثنائاً در امتحانات پایان سال تحصیلی ۶۰-۵۹ به صورت یک نوبتی شرکت نموده و در صورت توفیق، برابر مقررات به کلاس بالاتر ارتقاء یابند (سند وزارت آموزش

و پرورش، ۱۳۶۰). در سال ۱۳۶۰ برگزاری امتحانات مدارس در ۶ استان درگیر جنگ تحمیلی اعلام شد. سمینار مدیران آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی با حضور معاونان آموزش و پرورش و قائم مقام آموزش و پرورش در کرمانشاه تشکیل شد و تصمیماتی به این شرح برای انجام برنامه های امتحانات نهایی سال های چهارم متوسطه گرفته شد: مسئولین استان آذربایجان غربی هماهنگی خود را برای اجرای برنامه امتحانات سراسری ایلام اعلام کردند که شروع برنامه امتحانات نهایی در خرداد از تاریخ ۱۳۶۰/۳/۲۰ اعلام و قرار شد که امتحانات را روز ۲۹ خرداد مطابق برنامه سراسری کشور اجرا کنند (پروژه شهید بروجردی، ۱۳۸۳: ۱۰۴). در سال ۱۳۶۰ برای ۳۸۰۰ نفر از فرهنگیان جنگ زده خوزستان و سایر فرهنگیان، فرم صدور دفترچه تأمین خدمات درمانی تنظیم گردید (کارنامه دولت، ۱۳۶۰: ۶). در سال ۱۳۶۱ براساس مصوبه ۲۷۹ جلسه شورای عالی آموزش و پرورش، در مورد نحوه امتحانات نهایی متوسطه معاودین عراقی به زبان عربی به تصویب رسید (سند وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۶۱). در سال ۱۳۶۵ مدیرکل آموزش و پرورش خوزستان به خبرگزاری جمهوری اسلامی گفته بود که با توجه به کمبود امکانات آموزشی، سعی شده است که به تمام نیازهای تحصیلی رزمندگان دانش آموز پاسخ مثبت داده شود. برای نمونه در همه پایگاه ها و یگان های سپاه و هر نقطه که دانش آموز رزمنده ای مستقر بوده و یا از نقاط مختلف کشور آمده است؛ آموزش فعال و امتحانات به نحو احسن انجام شده است به گونه ای که در مناطقی مثل فاو، اروندکنار و آبادان هیچ مشکل آموزشی نبوده است (روزنامه رسالت، ۱۳۶۵). در سال های ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۵ دو هزار نفر از برادران و خواهران فرهنگی در نقاط مختلف استان فارس، بخصوص در شهر شیراز جذب شدند و ستادی به منظور هماهنگی و رسیدگی به امور فرهنگیان مهاجر تشکیل شد. این ستاد با همکاری عده ای از برادران و خواهران مهاجر از مناطق جنگی، کار خود را آغاز نمود و نحوه پرداخت حقوق، مسائل رفاهی و مسکن این خواهران و برادران فرهنگی را زیر نظر گرفت (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۵). در سال ۱۳۶۶ برای دانش آموزان مناطق جنگ زده که به علت بمباران دشمن در سال تحصیلی ۶۵-۶۶ موفق به ثبت نام و ادامه تحصیل نشده بودند و یا محدوده شهرستان محل اقامت خود را ترک نکرده و نتوانسته اند از امکانات آموزشی نیز به طور مطلوب استفاده نمایند، تسهیلات جدیدی فراهم شده بود. برای این قبیل از دانش آموزان علاوه بر امتحانات خرداد و شهریور ماه یک نوبت دیگر امتحان برگزار شد. دانش آموزانی که موفق به

شرکت در امتحانات ثلث اول یا دوم و یا هر دو ثلث نشده بودند، می‌توانستند، یک نوبت در خرداد ماه امتحان دهند و مواد تجدیدی را در شهریور ماه و نوبت دیگری که برایشان منظور خواهد شده بود، امتحان دهند. برای دانش‌آموزانی که امتحان ثلث اول یا دوم را گذرانیده و موفق به ادامه تحصیل نشده بودند و نتوانسته در امتحانات خرداد و یا شهریور ماه سال ۶۶ نیز شرکت نمایند، یکسال ترک تحصیل محسوب شده و کارنامه مردودی برایشان صادر شد. سال تحصیلی ۱۳۶۷، حداکثر یکسال به سقف سنی دانش‌آموزانی که به علت مردودی و یا ترک تحصیل، شرایط سنی مقرر را از دست داده بودند، افزوده شد. دانش‌آموزان سال چهارم متوسطه در صورتی که برابر مقررات در امتحانات خرداد و شهریور ماه شرکت نموده و مردود شدند و مایل نبودند از مفاد رأی صادره در چهارصد و یکمین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش مورخ ۶۵/۱۱/۶ استفاده نمایند، می‌توانستند یکسال دیگر کلاس چهارم را بگذرانند (روزنامه ابرار، ۱۳۶۶). در همین سال برای دانش‌آموزان عراقی، مدارس خاص تأسیس شد. در تاریخ ۱۳۶۷/۱۱/۱۵، بخشنامه‌ای تدوین و به ادارات کل ارسال شده بود که بر مبنای آن کلیه مناطق در شهرها موظف بودند، نسبت به پذیرش دانش‌آموزانی که شهرهای آنان مورد تهاجم و تهدید دشمن یعنی است، اقدام و همکاری کنند تا این فرزندان، از تحصیل عقب‌نمانند (روزنامه کیهان، ۱۳۶۷).

ب) اقدامات و عملکرد عمومی وزارت آموزش و پرورش در پشتیبانی جنگ تحمیلی

برخی فعالیت‌های پشتیبانی از جنگ از سوی همه دستگاه‌های اداری انجام می‌شد که به این دسته اقدامات مشترک یا عمومی گفته می‌شود.

۱) مشارکت در ساخت پناهگاه و استحکام مدارس در برابر بمباران

سال سوم و چهارم جنگ، دولت مصوب کرد که بودجه‌ای در اختیار مدارس و ادارات بگذارند تا پناهگاه ساخته شود. مطابق آمار موجود، تنها در شهر تهران تعداد ۷۲۳ پناهگاه در سطح ادارات بیست‌گانه آموزش و پرورش احداث گردید. ساخت پناهگاه در مدارس به همت سازمان‌ها، نهادها، شرکت‌ها و کارخانه‌های مختلف و با نظارت ادارات آموزش و پرورش انجام گرفت. در سال ۱۳۶۵، دستورالعمل جامع جهت ساختن جان‌پناه و پناهگاه در مدارس و ابلاغ آن به ۱۷ استان بمباران شده

تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ.....101

تهیه شده بود (کارنامه دولت، ۱۳۶۵: ۳۱). در پی اعلام بسیج عمومی در دهه مقاومت و به منظور احداث پناهگاه و جان پناه و در تلاش برای بی اثر سازی حملات وحشیانه رژیم عراق به مناطق مسکونی و به دنبال پذیرش مسئولیت وزارت پست و تلگراف و تلفن در ساخت و تأمین پناهگاه برای مدارس تحت پوشش منطقه ۱۲ آموزش و پرورش، پس از تشکیل ستادی به همین منظور در امور تربیتی منطقه مذکور، اکیپ های فنی و مهندسی شرکت مخابرات، عملیات ساخت پناهگاه در پنج مدرسه را شروع نمودند (روزنامه رسالت، ۱۳۶۵). اسفند ماه ۱۳۶۵ ساخت پناهگاه در ۸ باب مدرسه از مدارس ناحیه ۶ تهران از طرف وزارت صنایع و سازمان صنایع ملی ایران به عهده گروه صنعتی کفش ملی واگذار گردید. در این مورد، ابتدا طرح اجرایی آن با تأیید وزارت آموزش و پرورش تهیه گردید و نسبت به اجرای آن بلافاصله اقدام گردید. تاریخ ۱۳۶۶/۲/۲، شهرداری تهران اعلام کرد که کار احداث پناهگاه در ۸۳ واحد آموزشی از ۱۵۰ مدرسه موجود در منطقه ۱۰ را به عهده گرفته است که عملیات ساختمانی در ۴۷ مدرسه این ناحیه در مراحل پایانی است (شاه آبادی، ۱۳۹۳: ۱۸۰). در تاریخ ۱۳۶۶/۵/۳، وزارت آموزش و پرورش به منظور سنگر سازی و ایجاد پناهگاه در مدارس، یک میلیارد و صد میلیون ریال اعتبار اختصاص داد (روزنامه ابرار، ۱۳۶۶). هفتاد و یک پناهگاه احداث شده توسط وزارت راه و ترابری در منطقه ۱۷ به آموزش و پرورش تحویل داده شده بود. این پناهگاه ها در زیربنایی برابر ۱۴۰۰ مترمربع و با هزینه ای معادل ۳۵ میلیون تومان احداث شد و کیفیت ساخت آن نیز به دو صورت آجری و بتونی بوده است (روزنامه کیهان، ۱۳۶۶). ارسطوی ایرانی در مصاحبه خود می گوید؛ در آموزش و پرورش کردستان یک مشکل بزرگی که وجود داشت، بازسازی مدارس بود. بازسازی مدارس خیلی طول کشید، چون تلفات خیلی زیاد بود. یک اداره ای در آموزش و پرورش هست به نام اداره نوسازی و بازسازی مدارس، آن موقع ما به اینها نوشتیم که شما مدارس را چطور می توانید تعمیر کنید و چند وقت طول می کشد؟ رقم آن را به خاطر ندارم ولی بحث یکی، دو میلیارد تومان بود که آن زمان یعنی سال ۶۱-۶۰ رقم خیلی زیادی بود به اضافه زمان آن برای ما خیلی مهم بود که یک زمان سه ساله پیشنهاد کرده بودند. شهید رجایی اصرار داشتند که مدارس تا مهر ماه باز شود یعنی زمان ما از خرداد تا مهرماه ۱۳۵۹ بود. یک روز رستم خدمت شهید رجایی به ایشان گفتم که اگر اجازه بدهید، مدارس را ما خودمان بسازیم، گفتند که خودتان چه طور می خواهید بسازید؟ گفتم شما به ما پول بدهید، ما قضیه را یک جوری حل می کنیم.

۱۰۲.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

ایشان یک مقداری پول به حساب آموزش و پرورش کردستان واریز کردند. خوشبختانه مدارس شاید در حد ۸۰-۷۰ درصدشان در اواسط مهرماه برای افتتاح آماده بودند (ارسطوی ایرانی، ۱۳۹۵).
(۲) تسهیلات قانونی و حقوقی در مورد رزمندگان

در سال ۱۳۶۲، استخدام رسمی مستخدمین پیمانی که داوطلبانه به جبهه رفته‌اند و اسیر یا مفقودالثر شده‌اند و حداقل یک سال سابقه خدمت داشته‌اند و همچنین در زمینه پرداخت حقوق افراد مذکور به افراد خانواده آنها اقدام گردیده است و استخدام جانبازان انقلاب اسلامی در مشاغل آموزشی و جذب این گونه افراد برای تحصیل در مراکز تربیت معلم اقدام و تسهیلات لازم فراهم گردیده است (کارنامه دولت، ۱۳۶۲: ۳۵). در سال ۱۳۶۳، وزارت آموزش و پرورش دستورالعمل جدیدی در مورد نحوه شرکت رزمندگان در امتحانات را به مناطق آموزشی ابلاغ نمود. در این ابلاغیه امتحانات رزمندگان در هر سال، در چهار نوبت: خرداد، شهریور، آذر و اسفند ماه انجام می‌گرفته است و رزمندگان به جز معروحين و بستری شدگان می‌بایست پس از مراجعت از جبهه در امتحانات اولین نوبت و یا حداکثر نوبت بعد شرکت کنند. شرکت رزمندگان در امتحانات کلیه مواد درسی هر پایه، اختیاری بود و ادارات آموزش و پرورش موظف بودند که برای رزمندگان، کلاس‌های فشرده تشکیل دهند (نشریه آزادگان، ۱۳۶۳). در تاریخ ۱۳۶۳/۱۱/۲۷، معاونت هماهنگی و امور استان‌های وزارت آموزش و پرورش به اداره کل آموزش و پرورش استان‌ها و ستاد مرکزی امداد و پشتیبانی، نامه‌ای مبنی بر شناسایی افراد جانباز که دچار نقص عضو شده‌اند و علاقه به ادامه تحصیل دارند؛ صادر گردید تا در صورت امکان از آنها امتحان گرفته شود. امام خمینی (ره)، فرمان تاریخی و مهمی را در تاریخ ۱۳۶۵/۱/۶ خطاب به سرپرست وقت بنیاد شهید انقلاب اسلامی مبنی بر رسیدگی مناسب‌تر به امور فرهنگی فرزندان شاهد صادر نمودند. در مهرماه همان سال ارائه خدمات فرهنگی به دانش‌آموزان شاهد در قالب دو طرح نیمه متمرکز (مدارس شاهد) و طرح پراکنده (دانش‌آموزان شاهد در سایر مدارس) شروع شد. تعداد ۱۰۹ واحد دبستان شاهد و ۳۸ واحد مدرسه راهنمایی تحصیلی شاهد با همکاری بنیاد شهید و بنیاد مستضعفان برای اجرای این امر اختصاص یافت و آیین‌نامه‌های اجرایی مربوط به آن تهیه و تدوین شد (کارنامه دولت، ۱۳۶۵: ۲۰). در هفتادمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی، اعطای امتیاز به رزمندگان جبهه‌های جنگ تحمیلی تصویب شد. در این مصوبه رزمندگانی که در پاسخ به فرمان

103.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ

امام در تاریخ ۱۳۶۵/۱/۴، داوطلبانه به جبهه های جنگ رفته بودند؛ می توانند در کنکور امسال دانشگاهها شرکت کنند و وزارت فرهنگ و آموزش عالی شانس قبولی یکسان با سایر داوطلبان کنکور برای ایشان در نظر خواهد گرفت. البته شرط حداقل ۶ ماه خدمت در جبهه برای این داوطلبان نیز لازم الرعایه است، نهایت آن مدت باقی مانده را پس از کنکور می توانند در جبهه ها بگذرانند (مصوبه هیأت وزیران، ۱۳۶۵). در تاریخ ۶۵/۳/۸، اطلاعیه ای صادر گردید مبنی بر این که فرزندان شهدا از سال تحصیلی جدید در مدارس ویژه ای تحصیل و ۵ درصد پذیرفته شدگان دانشگاه ها از این افراد خواهند بود. در سال ۱۳۶۹ اساسنامه مدارس ایثارگران (رزمندگان، جانبازان و آزادگان) تصویب شد.

۳) تلاش برای تأمین واعزام نیرو به جبهه های جنگ تحمیلی

در سال های ۱۳۶۶-۱۳۵۹، حضور معلمان در جبهه های جنگ چشمگیر بوده است. در طی این سال ها مجموعاً ۸۶۹۲۲ نفر معلم به جبهه های جنگ اعزام شده و در نهایت ۲۴۸۷ نفر از آنها به درجه شهادت نائل شدند. ۲۸۷۰ تن از معلمان به درجه جانبازی و ۲۶۴ نفر به اسارت و ۲۷۹ نفر مفقود الاثر شدند (حسینی و نیاری، ۱۳۹۲: ۱۹۸). در تاریخ ۱۳۶۴/۶/۴، ستاد امداد و پشتیبانی وزارت آموزش و پرورش به اداره کل آموزش و پرورش استان ها نامه ای مبنی بر نحوه تشویق برادران معلم اعزامی به مجتمع ها نوشته و دستور اقدام طبق متن زیر صادر شده است: ۱- برادرانی که از ۲۰ روز تا حداکثر ۴۵ روز به جبهه اعزام و در مجتمع همکاری نمایند از طرف رئیس اداره مورد تشویق قرار گیرند. ۲- برادرانی که از ۴۵ روز تا دو ماه به جبهه اعزام شوند از طرف مدیر کل استان مورد تشویق قرار گیرند. ۳- برادرانی که بیش از دو ماه در جبهه حضور پیدا می کنند از طریق وزارت مورد تشویق قرار خواهند گرفت (سند وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۶۴). در تاریخ ۱۳۶۵/۵/۴، بیش از چهار هزار دبیر و آموزگار به مجتمع های آموزشی مستقر در جبهه اعزام شدند. بیش از یکصد و بیست هزار دانش آموز رزمنده در مجتمع های آموزشی جبهه ثبت نام کردند (کارنامه دولت، ۱۳۶۵: ۳۱). در تاریخ ۱۳۶۵/۷/۱، بیش از ۵۰ درصد بسیجیان جبهه ها از دانش آموزان بوده اند. دانش آموزان شهرستان بیرجند نیز مانند سایر دانش آموزان نقش آفرین بودند و بر اساس آمار و اسناد به دست آمده حدود ۳۰۰۰ نفر از دانش آموزان بیرجند به جبهه ها اعزام شده اند. از

مجموع ۲۹۱۸ نفر دانش آموز اعزام شده، ۲۵۳ نفر دانش آموز دوره راهنمایی و ۲۶۶۵ نفر دانش آموز دوره دبیرستان شهرستان بیرجند بوده‌اند (مهدیزاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۱).

۴) تشکیل ستاد پشتیبانی جنگ

برای سامان دادن به اعزام نیرو، در سال ۱۳۶۰ استادی در وزارت آموزش و پرورش به نام ستاد مرکزی پشتیبانی امور جنگ تشکیل گردید. بخش ویژه ای از وزارت، به نام ستاد پشتیبانی جنگ بر این امر، نظارت دقیق داشتند (توحیدی، ۱۳۹۰: ۱۰۶). پس از مدتی با عنوان معاونت امور جنگ وزارت آموزش و پرورش ارتقاء یافت که تحت نظارت وزیر و با چندین زیرمجموعه‌های فعالیت خود را ادامه داد، مانند ستاد مرکزی امور پشتیبانی جنگ (مستقر در حوزه ستادی)، ستاد امداد و پشتیبانی جنگ ادارات کل آموزش و پرورش (مستقر در تمامی مراکز استان‌های کشور)، ستاد امداد و پشتیبانی جنگ ادارات آموزش و پرورش (مستقر در شهرستان‌ها و مناطق کشور ستاد مرکزی امداد و پشتیبانی جنگ که مقر آن در تهران و در حوزه ستادی بود، به شش معاونت تقسیم می‌شد: معاونت امور آموزش مجتمع‌های آموزشی رزمندگان، معاونت امور مالی، اداری، معاونت امور تحقیقاتی پژوهشی رزمندگان، معاونت امداد و تأمین تجهیزات، معاونت پشتیبانی رزمی فرهنگی و تبلیغات، معاونت امور قرارگاه و مجتمع‌های آموزشی مستقر در جبهه‌ها. پس از پایان جنگ تحمیلی در سال ۱۳۶۸؛ معاونت جنگ به ستاد امور رزمندگان، جانبازان و آزادگان تغییر نام داد و تحت مسئولیت مشاور آموزش و پرورش و رئیس ستاد اداره می‌شد. این ستاد در شهریور ۱۳۷۴ پس از ادغام با بخش امور شاهد، اداره کل امور شاهد و رزمنده، به اداره کل امور ایثارگران و شاهد تبدیل شد. در وزارت آموزش و پرورش، بخشی از امور مربوط به پشتیبانی جبهه‌های جنگ نیز انجام می‌گرفت و در طول هشت سال دفاع مقدس بسیاری از مراکز آموزشی، محلی برای جمع آوری کمک و ارسال آنها به مناطق جنگی بودند. دانش آموزان و معلمان با حضور در پایگاه‌های بسیج، اهدای خون به جبهه‌ها، کمک نقدی و غیرنقدی و کمک رسانی به مجروحان به شیوه‌های گوناگون در دفاع مقدس حضور داشتند (سلیمان پور، ۱۳۹۴: ۳۴). در سال ۱۳۶۲، حضور فعال دانش آموزان در عرصه تدارکات و جمع آوری کمک‌های مردمی، اختصاص کمک‌های مالی و مادی به رزمندگان و حتی ایجاد ارتباط روحی به صورت مکتوب جامعه دانش آموزی کشور در طول ۸ سال دفاع مقدس انجام داد (عزیزی، ۱۳۹۱: ۱۱۶). شیوه کار در خصوص جمع آوری

105.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ

نیازهای میادین نبرد این گونه بود؛ اقلام مورد نیاز از طریق صدا و سیما، رسانه ها، بخشنامه ها، تلفنگرام ها و شیوه های دیگر به آگاهی مدیران مدارس و واحدهای آموزشی سطح استان می رسید و این اقلام درمحل ستاد، بسته بندی و به مناطق جنگی ارسال می شد (توحیدی، ۱۳۹۰: ۱۰۳). اکرمی (وزیر وقت آموزش و پرورش) می گوید؛ معلمان مرد تعدادی فرمانده جنگ بودند که جمع زیادی از آنها شهید یا جانباز شدند، ولی شاید خدمت معلمان خانم به جنگ در جایی ثبت و ضبط نشده باشد. خدمت آنها ارسال کمک های مالی به شکل اهدای انگشتر، دستبند، گردنبند و گوشواره به وزارت آموزش و پرورش و در نهایت به دولت بود (کرمیان، کامور بخشایش، ۱۳۸۹: ۱۷۷). در تاریخ ۱۳۶۵/۵/۴، کمکهای مردمی به منظور پشتیبانی از رزمندگان توسط معاونت ها، دوایر، مدارس، فرهنگیان و دانش آموزان انجام گرفته که به این شرح می باشد: طرح قالب قلک قلبی شکل و پیگیری ساخت آن به میزان شش میلیون و یکصد هزار قلک و توزیع آن بین دانش آموزان در سطح کشور تهیه شده است. مبلغ یک میلیارد و چهارصد و پنجاه میلیون ریال کمک نقدی کارکنان فرهنگی وزارت آموزش و پرورش سراسر کشور، جهت ارسال به جبهه، جمع آوری شده است. هفتصد کامیون کمک های جنسی دانش آموزان و فرهنگیان به جبهه های حق علیه باطل، شامل مواد خوراکی، پوشاک و مواد بهداشتی، لوازم سنگر، مهندسی رزمی و فرهنگی تبلیغی ارسال شد. مبلغ یک میلیارد و پانصد میلیون ریال از اجرای طرح قلک های نارنجکی شکل در دو روز سال ۱۳۶۵ از استان ها و مدارس کشور جمع آوری شده است. بیش از هشتصد تن کاموا در نقاط مختلف کشور جهت تهیه لباس گرم با همکاری دانش آموزان طرح کاد تهیه و توزیع شد. طرح مردمی کاد به عنوان سرآغاز تغییر نظام آموزشی کشور و به منظور تربیت افراد ماهر در کلیه زمینه های شغلی و برای جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانه از سال ۱۳۶۱ در سراسر کشور به مرحله اجرا درآمد و به خاطر استقبال خوب دانش آموزان و مردم، در سال ۱۳۶۲ کلیه دانش آموزان سال های اول و دوم دختران و پسران دبیرستان تحت پوشش طرح کاد درآمدند. از جمله اقدامات دانش آموزان در طرح کاد در سال ۱۳۶۳، کمک به بازسازی مناطق جنگی و به زیر کشت بردن ۱۵۰ هکتار زمین و همچنین بافت تعداد ۸۴۵۹۲ البسه گرم، توسط دانش آموزان خواهر و ارسال آنها به جبهه های جنگ بوده است. یک میلیون و چهارصد هزار تومان کتب درسی و چهار هزار بسته کاغذ پلی کبی، شصت هزار عدد دفترچه،

۹۵ کارتن خودکار و سایر اقلام نوشت افزار مورد نیاز مجتمع‌های آموزشی رزمندگان خریداری شده است (روزنامه رسالت، ۱۳۶۶).

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی اسناد تاریخی و تحلیل نقش وزارت آموزش و پرورش ایران در کمک به تعادل نظام آموزشی در دوران جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و تحلیل خلاقیت‌ها و نوآوری‌ها در کمک به پیشبرد و پشتیبانی از جنگ طی سال‌های ۱۳۵۹ تا سال ۱۳۶۷ می‌پردازد. در این پژوهش به کمک رویکرد وفاق به شفافیت و تصریح مفاهیم کمک شده است. جامعه‌شناسانی که به شیوه‌ی کارکردی، آموزش و پرورش را مطالعه می‌کنند، غالباً آن را به عنوان نهاد اجتماعی و از لحاظ ساختار و کارکردهای سازمانی، نقش‌ها و فعالیت‌های سازمان‌ها و تحقق اهداف و مقاصد مدنظر قرار می‌دهند. از دیدگاه کارکردگرایی، نظام آموزشی به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از کل نظام جامعه تلقی می‌شود که کارکردهایی نظیر انتقال فرهنگ و جامعه‌پذیری را برای حفظ نظام اجتماعی و مواجهه نظام با تغییرات و تعادل بخشی برعهده دارد. جنگ یکی از دگرگونی‌هاست که در صورت ضعف نیروهای تعادل بخشی در جامعه ممکن است حیات آن را به خطر اندازد و آموزش و پرورش در هنگام جنگ به غلبه نیروهای تعادل بخشی کمک می‌کند. بر این اساس نقش آفرینی دستگاه اصلی آموزش و پرورش در جنگ تحمیلی بر پایه منابع کتابخانه‌ای و بررسی اسناد تاریخی و آرشیو اسناد و تاریخ شفاهی مورد کنکاش قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که پنجاه درصد رزمندگان مردمی در جنگ تحمیلی و حدود ۱۹ درصد از شهدای جنگ دانش‌آموز بودند. همچنین متوسط سن شهدای جنگ تحمیلی ۲۳ سال است و ۷۴ درصد شهدا سن زیر ۲۵ سال داشتند. ۴۵ درصد کل شهدا داوطلب مردمی بودند که اگر به تنهایی متوسط سن شهدای مردمی جنگ محاسبه شود طبیعی است که به زیر ۲۰ سال یعنی سن دانش‌آموزی نزدیک می‌شود. آنچه که در دفاع ۸ ساله ملت ایران را در مقابل ارتش عراق از دیگر جنگ‌ها متمایز می‌کند، حضور گسترده و داوطلبانه مردم ایران در صحنه‌های نبرد است. در دفاع از مرزهای هر کشوری این فقط وظیفه ارتش و نیروهای مسلح آن کشور است که از کیان و خاک میهن به دفاع بپردازد، اما در جنگ تحمیلی علیه ایران آنچه که بیشتر از هر موضوع دیگر نمود عینی داشت، حضور اقشار مختلف مردم خصوصاً دانش‌آموزان بود و این آمارها ملاک‌های قابل اتکا برای ارزیابی عملکرد وزارت

107.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ

آموزش و پرورش است. از دید فرماندهان جنگ و فرمانده کل قوا نیز اثربخشی و کارایی عملکرد وزارتخانه ها و دولت مستقر در دوران دفاع مقدس قابل قبول است. فرمانده سپاه از دولت میرحسین موسوی حمایت نمود و امام خمینی به رئیس جمهور و نمایندگان مجلس توصیه کرد تا امکان تداوم خدمت به رئیس این دولت را فراهم کنند. این وزارتخانه توانست چالش عدالت آموزشی در قانون اساسی، چالش های دوگانه آموزش دولتی و غیر دولتی و چالش نابرابری آموزشی را در دوران جنگ تحمیلی مدیریت کند. آموزش و پرورش در پشتیبانی از جنگ در دو بخش تخصصی و عمومی اقدامات مهمی انجام داد و با تعامل گسترده و پشتیبانی از ارزش های جبهه و جنگ سهم قابل توجهی در ترویج ایدئولوژی انقلاب اسلامی بر عهده گرفت. اقدامات عمومی آموزش و پرورش شامل، مشارکت در ساخت پناهگاه و استحکام مدارس در برابر بمباران، تسهیلات قانونی و حقوقی در مورد رزمندگان، تلاش برای تأمین و اعزام نیرو و به جبهه ها و تشکیل ستاد پشتیبانی از جنگ تحمیلی و اقدامات تخصصی شامل طراحی و ایجاد مجتمع های آموزشی در دوران جنگ، مقابله با چالش ها و بحران های آموزشی در زمان جنگ و ساماندهی آموزش دانش آموزان و معلمان مناطق بحرانی بوده است. شرایط جبهه و جنگ به درون آموزشگاه ها و مدارس کشور سرایت کرد و با گسیل دانش آموزان به جبهه و جنگ تجاوز دشمن دفع و جنگجویان از حمایت جامعه و قشر دانش آموز و معلم برخوردار شدند.

منابع

- ادیبی سده، مهدی. (۱۳۸۱). جامعه شناسی جنگ و نیروهای نظامی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها. اصفهان. انتشارات سمت.
- آقازاده، احمد. (۱۳۸۸). مسائل آموزش و پرورش ایران. تهران. انتشارات سمت.
- بروجردی، سیدحسین. (۱۳۸۳). عملکرد فرهنگ و آموزش عالی در مناطق شمالغرب و غرب . بوتول، گاستول. (۱۳۷۴). جامعه شناسی جنگ، مترجم، هوشنگ فرخجسته، انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیروزی، مهدی. (۱۳۸۶). گفتاری در جامعه شناسی جنگ و نهادهای نظامی. مجله اینترنتی. فصل نو. شماره ۸.
- توحیدی، امین رضا. (۱۳۹۰). شرح این عاشقی (نقش فرهنگیان شهرستان کرمان در هشت سال دفاع مقدس). کرمان. وزارت آموزش و پرورش. اداره کل آموزش و پرورش استان کرمان. شورای تحقیقات.
- حسینی، اطهر نیاری. (۱۳۹۲). جلوه های دفاع مقدس در دانشگاه (مجموعه مقالات برگزیده دانشجویی).

۱۰۸.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

حاضری، علی محمد. آریان راد، امین. (۱۳۹۶). عدالت آموزشی در دهه اول جمهوری اسلامی. تاریخ نامه انقلاب. سال اول. دفتر اول. بهار و تابستان. شماره پیاپی ۱.

خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۶۶/۲/۱۳). روزنامه جمهوری اسلامی.

درویدیان، محمد. (۱۳۸۴). ضرورت رویکرد جامعه‌شناسی به جنگ. سال چهارم. شماره چهاردهم.

دژگاهی، صغری. (۱۳۸۶). کاربرد تحلیل گفتمان در مورد اهداف نظام آموزشی نظام جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر مناسبات دانش در اندیشه فوکو. پایان نامه دکترا. دانشگاه تربیت مدرس.

روح بخش، رحیم. حشمتی، فریده. (۱۳۹۰). طرح تاریخ شفاهی وزارت آموزش و پرورش تاریخ شفاهی نقش وزارت آموزش و پرورش در دفاع مقدس. برگرفته از سایت navideshahed.com

روزنامه اطلاعات. (۱۳۹۸۴). (۰۱۳۹۸۴). ۱۳۶۴/۷/۱۷. تسهیلات به معلمان، مربیان، کارکنان اداری و دانش آموزان داوطلب اعزام به جبهه.

روزنامه اطلاعات. (۰۱۴۰۰۳). ۱۳۶۶/۱/۲۴. گفتگوی اختصاصی مهندس کتیرایی با خبرنگار روزنامه اطلاعات.

روزنامه اطلاعات. (۰۰۹۸۹۷). ۱۳۶۶/۱۲/۱۰. ارسال کمک‌های اهدایی دانش آموزان و معلمان آموزش و پرورش منطقه ۱۱ به جبهه.

روزنامه جمهوری اسلامی. (۱۳۷۴۰). ۱۳۶۴/۹/۴. کمک اهدایی معلمان آموزش و پرورش استان خوزستان به جنگ زدگان.

روزنامه جمهوری اسلامی. (۰۲۰۲۲۹). ۱۳۶۵. تلاش ۶ ساله آموزش و پرورش در رابطه با جنگ تحمیلی.

روزنامه جمهوری اسلامی. (۰۲۰۲۳۳). ۱۳۶۵/۱۱/۲۰. فعالیتهای ستاد و پشتیبانی جبهه و جنگ آموزش و پرورش سمیرم.

روزنامه جمهوری اسلامی. (۰۲۰۲۴۱). ۱۳۶۷/۱۲/۲۰. عملکرد ستاد امداد و پشتیبانی جبهه و جنگ آموزش و پرورش منطقه دیلم.

روزنامه کیهان. (۰۱۳۵۸۲). ۱۳۶۶/۶/۲. احداث پناهگاه بتونی توسط وزارت راه و ترابری.

روزنامه کیهان. (۰۱۳۵۵۳). ۱۳۶۵/۱۲/۵. عملیات احداث پناهگاه توسط بانک‌های کشور.

روزنامه کیهان. (۰۱۳۵۸۲). ۱۳۶۶/۶/۲. احداث پناهگاه بتونی توسط وزارت راه و ترابری.

روزنامه کیهان. (۰۱۳۵۵۳). ۱۳۶۵/۱۲/۵. عملیات احداث پناهگاه توسط بانک‌های کشور.

روزنامه ابرار. (۰۰۰۴۲۳۷). ۱۳۶۶/۵/۳. اختصاص اعتبار برای ایجاد پناهگاه توسط آموزش و پرورش.

روزنامه آزادگان. (۰۰۰۰۰۶۷). ۱۳۶۳/۶/۱. ابلاغیه وزارت آموزش و پرورش در مورد نحوه شرکت رزمندگان در امتحانات.

روزنامه رسالت. (۰۰۸۳۲۹). ۱۳۶۵/۱۲/۵. احداث پناهگاه در کلیه مدارس تحت پوشش منطقه ۱۲ از سوی وزارت پست و تلگراف.

روزنامه رسالت. (۰۰۲۶۰۶). ۱۳۶۶/۵/۴. عملکرد ستادهای امداد و پشتیبانی جنگ ادارات آموزش و پرورش.

مصاحبه با اکرمی. سید کاظم (۱۳۹۵). وزیر آموزش و پرورش در دوره جنگ

109.....تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ.....

- مصاحبه با ارسطوی ایرانی. ناصر (۱۳۹۵). مدیر کل آموزش و پرورش استان کردستان در دوره جنگ
خاطرات فانی. علی اصغر (۱۳۹۵). معاون وزیر و مدیر کل آموزش و پرورش استان کردستان در دوره جنگ
زارع برمی، مرتضی (۱۳۹۷). انقلاب اسلامی و دفاع مقدس در نظام آموزشی کشور (تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و
اخلاقی در تراز انقلاب اسلامی و دفاع مقدس)، فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۴ شماره ۲،
پیاپی ۴۴ صص ۵۹ - ۸۶.
- ساعی، علی. قاراخانی، معصومه. مؤمنی، فرشاد. (۱۳۹۰). دولت و سیاست آموزش در ایران از سال ۱۳۶۰-۱۳۸۸. فصلنامه
علوم اجتماعی شماره ۵۶.
- سلمان پور، غلامرضا. (۱۳۹۴). نقش کمکهای مردمی در دفاع مقدس. پایان نامه کارشناسی ارشد. پژوهشگاه علوم
و معارف دفاع مقدس.
- سندوزارت آموزش و پرورش. ۱۳۶۴. ۱۳۶۱. ۱۳۶۰. ۱۳۵۹.
- شاه آبادی، حمیدرضا. (۱۳۹۳). تهران و دفاع مقدس. تهران. مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۳). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. انتشارات سمت. تهران.
- صادقی فسایی، سهیلا. عرفان منش، ایمان. (۱۳۹۴). مبانی روش شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی؛ مورد
مطالعه: تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی. فصلنامه علمی - پژوهشی راهبردفهنگ. دوره ۸ شماره ۲۹.
- عزیزی، محمد. (۱۳۹۱). تحلیل مشارکت اقشار مختلف در دفاع مقدس. فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس. سال
اول، شماره دوم.
- صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۶۴. ج ۱.
- عبداللهی، شیرزاد. (۱۳۹۰). تبدیل مدارس رزمندگان دیروز به اینارگران امروز. روزنامه شرق (ویژه جنگ).
- عزیزی، محمد. (۱۳۹۱). تحلیل مشارکت اقشار مختلف در دفاع مقدس. فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس. سال
اول. شماره دوم.
- علاقمند، علی. (۱۳۸۰). مقدمات آموزشی، انتشارات ارسباران.
- فوزی تویسرکانی. (۱۳۸۵). تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران ۱۳۸۰-۱۳۵۷. تهران. موسسه تنظیم
و نشر آثار امام خمینی. موسسه چاپ و نشر عروج. ج ۱ و ۲.
- کرمیان، مسعود. بخشایش، جواد کامور. (۱۳۸۹). خاطرات سید کاظم اکرمی. چاپ اول. انتشارات سوره مهر.
- کارنامه دولت جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۶۵. ۱۳۶۲. ۱۳۵۹. و مصوبه هیأت وزیران. ۱۳۶۴، ۱۳۶۵.
- مهدیزاده، ایرج. ریحانه، محترمی، سمیه پور، سلطانی، محمد علی، کریم زاده. (۱۳۹۶). دانش آموزان شهرستان بیرجند
در هشت سال دفاع مقدس. انتشارات سپاه انصار الرضا (ع) استان خراسان جنوبی.
- مؤمنی، فرشاد. (۱۳۹۴). اقتصاد ایران در دوران تعدیل ساختاری (چاپ سوم). تهران. نقش و نگار.
- مؤمنی، فرشاد. (۱۳۹۷/۱/۱۸). مثلی که اقتصاد ایران را در مشت گرفته است. خبرگزاری تجارت فردا.

۱۱۰.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

مصطفی نژاد، عباس (۱۳۹۱). مدیریت بحران در منازعات منطقه ای: مطالعه موردی جنگ تحمیلی. مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران. سال ۵. شماره ۱.

نیازی، یحیی. (۱۳۹۷). مجموعه مقالات مشارکت اجتماعی در جنگ تحمیلی. مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس. چاپ اول.

ودیعه، ساسان. (۱۳۸۱). تحلیل جامعه‌شناختی جنگ ایران و عراق در قالب نظریه پارسونز. فصلنامه علوم اجتماعی. دوره ۹. شماره ۱۷.